

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Средняя общеобразовательная школа с.Арыг-Бажы
муниципального района «Улуг-Хемский кожуун Республики Тыва»

«Рассмотрено»
Руководитель ШУМО
_____/Хактыг-оол Ч.Д./
Протокол № ____
«__» _____ 2024г.

«Согласовано»
зам.директора по УВР
_____/Дамба В.В./
«__» _____ 2024г.

«Утверждаю»
директор школы:
_____/Кыргыс И.Д./
Приказ № 58
от «__» _____ 2024г.

Рабочая программа
по учебному предмету «Родной (тувинский) язык»
на 2024-2025 учебный год

Степень обучения: основное общее образование
Уровень общего образования: базовый
Класс: 10
Срок реализации: 01.09.2024 – 30.05.2025г
Количество часов: в год - 34ч., в неделю – 1ч.

Рабочая программа разработана на основе примерного плана «Тыва аас чогаалы болгаш литературазы» для общеобразовательных учреждений 5-11 классы, К,2021г.
Учебник общеобразовательных организаций Е.М.Куулар, Н.Д.Сувандии, С.Э.Лопсан
Тыва дыл, К,2023г.

с.Арыг-Бажы, 2024 г.

Тайылбыр бижик

10-11 класстарга тыва дылга ажылчын программада амгы үенин негелдезин езугаар ажылчын программаның тургузуун бижиирде, ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түң негелделеринге, сорулгаларынга даянып, Е.М.Куулар, Н.Д.Сувандии, С.Э.Лопсан оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2023) деп чижек программазын удуртулга кылган.

Тыва школаларга, өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзу-шынарга кижизидеринге хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээди алыры-өөреникчилерге өске эртемнерни билип албышаан, долгандыр турар амыдырал, бойдус билиглерин калбартып, улуг салгалдын дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

Тыва дылды өөредиринин сорулгалары, кылыр ажылдары.

Сорулгалары:

-өөреникчилерге фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис), стилистикага тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерин практика кырынга ажыглап билиринин мергежилдерин ,чанчылдарын хевирлээр;

-шын бижииринин, бижик демдектерин шын салырының быжыг чаңчылдарын бээр;

-алган теориялыг билиглеринге даянып, программа негелделеринге дууштур боттарынын бодалдарын аас, бижимел харылзаалыг чугаага илередири;

-литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, сөс курлавырын байыдар, чугаазының культуразын бедидер;

-ниитилел амыдыралынга тыва дылдың ужур-дузазын, хөгжүлдезин, өске дылдар аразында ээлеп турар туружун бөдүүн билиглер-биле таныштырар;

-төрөөн дылынга камныг, сонуургалдыг, хандыкшылдыг болурунга кижизидер;

-өөреникчилерни номга, шын, медерелдиг, аянный номчуурунга сундулуг болурунга кижизидер, боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;

-мөзу-шынар, эстетика, куш-ажыл талазы-биле кижизидилгеге бүрүнү-биле ажыглаар;

-харыысалгалыг болурунга, өөредилгенин, куш-ажылдың сагылга-чурумунга кижизидер.

Бо сорулгаларны чедип алырда башкының ниити культурлуг деңнелин бедидери, дыл эртеми, методика, ниити педагогика, ИКТ, чаартылгалар талазы-биле белеткелин ургулчу бедидери, бодунун хулээлгезин харыысалгалыг, чогаадыкчы ёзу-биле күүседир.

10-11 класстарга тыва дыл эртемнин утказы болгаш тургузуу.

Школага тыва дыл эртемин (курузун) өөредиринин программазында фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижииринин, бижик демдектерин шын салырынын чанчылдарын, аас, бижимел чугаанын чанчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерин киирген.

Төрээн дылдың школа курузунда теориялыг билиглерин тыва дыл эртемнин база амгы уеде дыл эртемнин чедишкннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип ёзугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаадылгазын) ангы-ангы класстарга чадаланчак өөредир көрдунген.

10 класска 9 класска ооренгенин катаптааш, «Тыва дыл-турк дылдарнын бирээзи», «Лексика болгаш фразеология», «Фонетика, графика, орфография», «Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы», «Грамматика. Морфология» деп болуктерни ханыладыр ооренир .

11 класска 10 класска ооренгенин катаптааш, «Орфография-шын бижилге», «Синтаксис болгаш пунктуация», «Созуглел» деп эгелерин ооренир

Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге кол ниити өөредилгеге регионалдыг базистиг өөредилге планы ёзугаар тыва дыл эртемин универсалдыг профилдиг (вариант 2) угланышкынныг класстарга тыва дыл эртемин өөредир шактар үлелгезиниң бердингени: 10 класска – неделяда 2 шак, чылда 68 шак; 11 класска – неделяда 2 шак, чылда 68 шак

10-11 класстарга тыва дыл эртемин ооредиринин кол угланышкыны, негелделери.

Программанын кол угланышкыны - школага тыва дыл эртемин (курузун) ооредиринин программазында фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглер, шын бижииринин болгаш бижик демдектерин шын салырынын чанчылдарын, аас

болгаш бижимел чугаанын чанчылдарын,стилистика элементилерин,дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Торээн дылдын школа курузунда теориялыг билиглерни (медээлерни) тыва дыл эртеминин база амгы уеде дыл эртеминин чедишкиннерин барымдаалап тургускан.

Торээн дыл башкыларынын ажылынын **кол уг-шии** оореникчилерни литературлуг дылдын нормаларынга чанчыктырар,оларнын чугаазын,боданыр аргаларын сайзырадыры болур. Программада ооредилге материалын быжыг шингээттирери-биле катаптаашкынче чугула кичээнгейни угландырган.Чылдын эгезинде болгаш тончузунде ону чорударынга тускай шактар кордунген турар ужурлуг.

Программанын **кол негелдези**– тыва дыл кичээлдеринге ооредилге болгаш кижизидилге ажылын чангыс аай харылзаалыг чорудары.

Дыл – кижилернин аразында харылзажырынын чугула чепсээ, торээн дылынын байлак сос курлавырлыын,оон амыдыралга ужур-дузалыын практика кырында коргузери

Оореникчилернин билиглерни быжыг, меделдиг шингээдип алырын чедип алыры, торээн чугаазын сайзырадыры:чаа состерни, фразеологизмнерни, дылдын уран чечен аргаларын шингээттирери, состун утказын кожуруп ажыглаарынга мергежидери, сеткил-сагышты, бодалды, миннишкинни илередир дылды чедимчелиг ажыглаарынга чанчыктырары.

Практиктиг угланышкынын куштелдирери-шын бижилгенин чанчылдарын чедип алыры, дурумнерни чижектер-биле бадыткап, ажыглап билири.

Сос-биле ажылче кичээнгейни салыры: состерни тема аайы-биле тускай лексиктиг болуктерге чарары, олар-биле сос каттыжышкыннары, домактар тургузары, тывылган тоогузун сайгарары, янзы-буру словарьлар-биле ажылдаары.

Чараштыр бижилгеже, состернин,домактарнын грамматиктиг сайгарылгаларынче болгаш мозу-шынарынын кижизидилгезинче кичээнгей салыры.

Тыва дыл эртемин өөредириниң түңнелдери

Өөредилгениң *бот-тускайлаң түңнелдери* өөреникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бо-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын меделдиди-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Тематиктиг планнаашкын 10 класс

№	Темалар болгаш эгелер	Шагы	Чугаа сайзырадылгазы	Хыналда ажыл
1	Дыл дугайында билиг	7	1	1
2	Фонетика. Орфография. Орфоэпия.	15	1	3
3	Лексика болгаш фразеология	12	1	3
4	Морфемика болгаш сөс чогаадылгазы	14	1	2
5	Морфология	9	1	2
6	Чугаа. Чугаа стили	11	1	3
	Ниитизи-биле	68	6	14

10 класска тыва дыл кичээлдерин чорударының календарь-тематиктиг планы

№	Темазы	Шагы	Өөреникчилерниң ажыл-чорудулгазының хевирлери	Хуусаазы	
				План.	Факт.
Дыл дугайында ниити билиглер (7 ш.)					
1	Дыл болгаш ниитилел	1	Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы, ооң ужур-дузазын, кол хүлээлгелерин таныштырар. «Түрк дылдарның бөлүү» деп билиг-биле таныштырар. Эртеги түрк руниктиг бижиктин тураскаалдарының дугайында медээ- биле таныштырар. Литературлуг тыва дылдың нормалары-биле таныштырар. Девискээр талазы-биле тыва дылдың сөс курлавырының ылгалдары-биле таныштырары. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Хыналда диктант. Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Эжишкилер найыралыэртине дагны тургузар (Россия биле Тываның чижээнге)». Чогаадыг «Тыва дыл – мээң төрөөн дылым!»		
2	Дыл болгаш культура	1			
3	Түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу	1			
4	Эртеги түрк руниктиг бижиктин тураскаалдары	1			
5	Тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлери	1			
6	Хыналда диктант.	1			
7	Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг	1			
Фонетика. Орфоэпия. Орфография					
Ниити шагы –12+3					
8	Фонетика, графикага катаптаашкын	1	Сөстүң адалгазын болгаш лексиктиг утказын ылгаар. Чугаа агымынга үннерниң ажыглаттынарын сайгарар. Сөзүглелден өк-биле адаар ажык үннерни тывар. Сингармонизм дүрүмнернге чагыртпайн баар		
9	Орфоэпияга катаптаашкын	1			
10	Орфографияга катаптаашкын	1			
11	Чугаа агымынга үннерниң өскерлири	1			
12	Ажык үннерниң өскерлишкиннери	1			
13	Ажык эвес үннерниң өскерлишкиннери.	1			

	Ассимиляция		таварылгаларлыг сөстөрнү		
14	Диссимиляция.	1	сөзүглелден тывар. Ажык		
15	Метатеза	1	эвес үннерниң		
16	Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы	1	туруш талазы-биле өскерлишкиннерин		
17	Слог. Тыва дылда ударение.	1	тайылбырлаар.		
18	Шын адалганың нормалары	1	Долу болгаш долу эвес		
19	Тыва орфографияның принциптери	1	ассимиляцияны ылгаар; диссимиляцияны танып		
20	Хыналда диктант.	1	билир.		
21	Немелде онаалгалыг эдертиг	1	Тыва дылда метатезаны таныштырар. Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы. Литературлуг шын адалга нормалары, тыва дылда ударениениң хевирин таныштырар. Өөренип эрткен орфограммаларны танып билир, сөстөрнүң шын бижилгезин тайылбырлаар. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Хыналда диктант. Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Тыва дыл хүнүн мээң билип турарым». Төлевилел «Тыва дылда өк-биле адаар ажык үннер».		
Лексика болгаш фразеология Ниити шагы – 8+4					
22	Тыва дылдың сөс курлавырының дугайында билиг	1	Тыва дылга лексиканың болгаш фразеологияның ужур-дузанын билир. Тыва		
23	Сөс болгаш ооң уткалары	1	дылдың сөс курлавырының		
24	Лексиканың тывылган угу	1	дугайын билир. Сөс –		
25	Тыва дылдың лексиказының ажыглалы	1	лексикологияның өөренир кол кезии (единицазы) деп		
26	Тыва ономастика болгаш ооң онзагайы	1	чүүлдүбилир.		
27	Тыва лексикография	1	Сөстүң лексиктиг утказын тодарадыр, лексиктиг утка		
28	Тыва дылдың фразеологизмнери.	1	биле билигниң аразында ылгалын аңгылаар. Сөстүң		
29	Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы	1	уткаларын ылгаар. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг		
30	Хыналда диктант.	1	сөстөрнү ылгаар. Доора болгаш көжүрген уткалыг		
31	Эдертиг	1	сөстөрнүң тыптыр аргаларын ылгаар. Сөзүглелден		
32	Төлевилел «Сээң адың болгаш сен»	1	синонимниг,		

33	Төлевилел «Эргижирээн сөстөрний бөгүнгү хүнде ажыглалы»	1	антонимниг одуругларны болгаш омонимнерни танып билир. Сөстөрнин утка аайы-биле каттыжарының дугайын билир. Лексиканың тывылган угун билир: ниити түрк, чиңгине тыва болгаш үлегерлээн сөстөр. Лексиканың ажыглалының аайы-биле бөлүктөрүн аңгылап билир. Терминнерни чугаага ажыглаар. Табу болгаш эвфемизмнерни ылгаар, оларны чугаага ажыглап билир. Чоннуң ёзу-чаңчылдарын сагыыр: <i>адыг – мажаалай, чымчак базар, хайыракан, чоорганныг, кара чүве, тайга ээзи, чер кулак – эвфемизм.</i> Тыва ономастиканың бөлүктөрүн чугаага ажыглаар: антропоним, топоним, зоонимнер. Лингвистиктиг словарьлар, энциклопедиялар-била ажылдаар. Фразеологизмнерниң утказын билир, идиома болгаш фразеологтук каттыжышкыннарны ылгаар, чугааның байдалын барымдаалап, оларны ажыглаар. Сөзүглелден фразеологизмнерни таныыр, уткаларын тайылбырлаар, синонимнерин тывар. Фразеологизмнерниң синонимниг одуруглар тургузарынга киржилгезин билир, оларны орус дылче очулдуар. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Хыналда диктант. Словарьлыг диктант. Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Хуу аттар делегейинге». Төлевилел «Сээң адың		
34	Төлевилел «Хуу чүве аттарының ниити чүве аттарынче шилчий бээри»	1			

			болгаш сен». Бердинген тема ёзугаар харылзаалыг чугаа тургузар. Төлевилел «Эргижирээн сөстөрний бөгүнгү хүнде ажыглалы»; «Хуу чүве аттарының ниити чүве аттарынче шилчий бээри».		
Морфемика болгаш сөс чогаадылгазы. Ниити шагы –11+3					
35	Сөс тургузуунун дугайында билиг	1	Сөс тургузуу, чогаадылгазы болгаш морфология дугайында теорияны билир. Сөс чогаадыр аргаларны: лексико-семантиктиг, морфологтут, синтаксистиг, морфолог-синтаксистиг билир. Аббревиация, калька аргаларын билир. Конверсия, изоляция аргалары. Сөстүн морфемниг сайгарылгазын кылыр. Чугаа кезектериниң морфологтут сайгарылгазын кылыр. Аас болгаш бижимел чугаага морфология биле орфографиянынаразында харылзаазын сагыыр.		
36	Сөс чогаадылгазының дугайында билиг	1			
37	Сөс чогаадыр аргалар.	1			
38	Лексика-семантиктиг арга	1			
39	Морфологтут арга.	1			
40	Синтаксистиг арга	1			
41	Морфолог-синтаксистиг арга	1			
42	Аббревиация болгаш калька аргазы.	1			
43	Конверсия аргазы.	1			
44	Изоляция аргазы.	1			
45	Сөстүн морфемниг сайгарылгазы	1			
46	Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар	1			
Морфология Ниити шагы-6+3					
47	Морфологияга ниити катаптаашкын.	1	Чугаа кезектерин аңгылаарының барымдааларын билир. Аттыг чугаа кезектериниң ниити демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин аңгылаар. Тускай чугаа кезектериниң лексика-семантиктиг бөлүктөрүн ылгаар. Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг хевирлерин ылгаар. Аас болгаш бижимел чугаага кылыг сөзүнүн хевирлерин, ат орнун, наречиелерни шын кылдыр ажыглаар, дылдың нормаларын сагыыр. Дузалал чугаа кезектериниң		
48	Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг уткалары	1			
49	Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг хевирлери	1			
50	Тускай чугаа кезектериниң синтаксистиг хүлээлгелери	1			
51	Дузалал чугаа кезектери	1			
52	Чугаа кезектериниң морфологтут сайгарылгазы	1			
53	Немелде онаалгалыг диктант.	1			
54	Словарьлыг диктант.	1			
55	Немелде онаалгалыг эдертиг	1			

			онзагайын тодарадыр. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Немелде онаалгалыг диктант. Словарьлыг диктант. Чурумал хевиринге чогаадыг «Залог болгаш вид хевирлериниң ужур-дузазы». Немелде онаалгалыг эдертиг. Шинчилел ажылы «Междометие болгаш үн өттүнер сөстөр».		
Чугаа. Чугаа стили Ниити шагы – 7+4					
56	Дыл болгаш чугаа	1	Дыл болгаш чугаа деп билиглерниң уткаларын тодарадыр, кызыгаарлаар. Чугаа чорудулгазынының хевирлерин, черин (туружун) болгаш байдалын аңгылаар. Аас болгаш бижимел чугаа чорудулгазының кол элементилерин ылгаар, оларны аңгылаар. Чугаа чорудулгазының хевирлери: когнитивтиг эмоционалдыг, мотивациялыг. Чугааның аңгы-аңгы байдалдары. Монолог болгаш диалогту ылгаар. Стильдерниң ылгавырлыг талаларын аңгылаар, ажылаттынар черин болгаш сорулгазын тодарадыр. Стильдерни аңгылаар: албан-херек, парлалга, эртем, чугаа, чечен чогаал. Ажылдап кылган төлевилелдиң түңнелин бижимел-билеайтыр, чыгдынганан материалдарны ажыглап тургаш, презентацияга көргүзөр. Доклад, аннотация, тезистер, конспект, рецензия, реферат бижиир. Бердинген сөзүглелдерниң		
57	Чугаа чорудулгазының хевирлери	1			
58	Харылзажылганың хевирлери	1			
59	Чугааның аңгы-аңгы байдалдары	1			
60	Функционалдыг стильдер	1			
61	Сөзүглелдиң стилистиктиг сайгарылгазы	1			
62	Сөзүглелди чаартырының хевирлери	1			
63	<i>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</i>	1			
64	<i>Немелде онаалгалыг диктант.</i>	1			
65	<i>Эдертиг</i>	1			
66	<i>Кластер</i>	1			
67	<i>Бөлүк-биле ажыл «Тыва дылда чугаа стильдери»</i>	1			

			стиль талазы-биле эдилгезин кылыр. Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр. Сөзүглелдин стилин, ооң ылгавырлыг демдектерин айтыр.Тыва дылдың электроннуг корпусу-биле ажылдаар; сөзүглелди эде тургузар; кол болгаш ийи чергениң медээлерин аңгылаар. Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр. Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Немелде онаалгалыг диктант. Эдертиг. Кайы-бир стильдин материалдарынга даянып, кластер тургузар. Бөлүк-биле ажылдың хыналдазы «Тыва дылда чугаа стильдери» (тыва улустуң тоолдарынга даяныр).		
68	Катаптаашкын	1	Ооренип эрткен темаларын быжыглаар.		
	<i>Ниити шагы</i>	68			

Пронумеровано, прошнуровано
и скреплено печатью
Директор школы: _____ /Кыргыс И.Д./

